

ემზარ ჭანტურიძე

ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკაში დანული
წყაროები საქართველოს ისტორიის შესახებ

წიგნში "ბერძენი მწერლები საქართველოს შესახებ III" შეტანილია სამი ბერძენი მწერლის — პოლიბიოსის, დიოდორე სიცილიელისა და დიონისე ჰალიკარნასელის თხზულებები. წინამდებარე წიგნში შესული სამივე ავტორის შრომები გამოსაცემად მოამზადა, შენიშვნები, საძიებლები და კომენტარები დაურთო პროფ. თ. ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1977 წ.

1. ძვ.წ. II ს. ძველი ბერძენი ისტორიკოსის პოლიბიოსის ნაშრომათა შორის აღსანიშნავია 40 წიგნისაგან შემდგარი ისტორიული ჯანრის თხზულება "ისტორია". მასში აღწერილია მსოფლიო ისტორიის ძვ. წ. II ს. 70 წლიანი პერიოდი, რომლის თვითმზილველი და მონაწილეც უმეტესად თვითონ იყო. "ისტორიაში" დაცულია საინტერესო და სანდო ცნობები საქართველოს სამხრეთ და დასავლეთ მხარეებში მცხოვრები ქართველური ტომების შესახებ. ავტორი დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა ძველ ბერძენ და რომაელ ისტორიკოსთა შორის. ამდენად, მისი თხზულება წარმოადგენს პირველხარისხოვან წყაროს საქართველოს ძველი პერიოდის ისტორიის კვლევისას.

2. ძვ. წ. I ს. ბერძენი ისტორიკოსის დიოდორე სიცილიელის შრომებს შორის მთავარი ადგილი უკავია "ისტორიულ ბიბლიოთეკას", რომელიც 40 წიგნისაგან შედგება. თხზულება დაწერილია ძვ.წ. I ს. მეორე ნახევარში. მასში აღმოცემულია მსოფლიო ისტორია (ძირითადად საბერძნეთისა და იტალიის) უძველესი პერიოდიდან გაიუს იულიუს კეისრის მიერ გალიის დაპყრობამდე. მასში, ასევე, დაცულია ცნობები საქართველოსა და ქართველური ტომების (ტაოზები, ფასიანები, ხალდეები, მაკრონები, კოლხები, მოსინიკები, ტიბარენები) შესახებ.

წინამდებარე ნაშრომის შესავალში პროფ. თ. ყაუხჩიშვილი აღნიშნავს, რომ "ბევრი პირველხარისხოვანი პირველწყარო (ქსენოფონტე, პოლიბიოსი, ტიმოასი, ევროსი, თეოპომპე დიონისიოსი, თუციდიდე კტესიას კნიდელი...) დიოდორე სიცილიელის წყალობით არის მოღწეული ჩვენამდე (თ. ყაუხჩიშვილი, 1977, გვ. 41)". "ისტორიული ბიბლიოთეკა" ერთ-ერთი საუკეთესო პირველწყაროა საქართველოს ძველი პერიოდის ისტორიის კვლევისას.

3. დიონისიოს ჰალიკარნასელის (ძვ.წ. I ს.) შრომათა შორის განსაკუთრებული ადგილი უკავია "რომის სიძველეთმცოდნეობას", რომელშიც გადმოცემულია რომის ისტორია დასაბამიდან პუნიკური ომების დაწყებამდე (ძვ.წ. 264 წ.). დიონისიოსის თხზულების წერისას უსარგებლია ანტიკური პერიოდის ავტორთა (ჰეროდოტე კარდიელი, ტიმოიოს სიცილიელი, ანტიგონოსი, პოლიბიოსი, სილიენოსი, ლუციუს ალიმენტუსი, ფაბიუს პიქტორი...) შრომებით. თხზულებაში დაცულია ცნობები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში მცხოვრებ ქართველურ ტომებზე (კოლხები, მაკრონიუსი, მელაქლადნები, მოსინიკები, აქეები, კანები, ჰენიოზები, პეტაკომეტები).

← 4. ძვ.წ. V—IV სს. ცნობილი მკურნალის, მეცნიერული მედიცინის ფუძემდებლის ჰიპოკრატეს მრავალრიცხოვან შრომათა შორის განსაკუთრებული ადგილი უკავია მის თხზულებას “ჰაერთა, წყალთა და ადგილთა შესახებ”, რომელშიც მოიპოვება ცნობები საქართველოზე, დასავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში მცხოვრებ ქართველურ ტომებზე (ფასისელები, კოლხები, მაკროკეფალები, მაკრონები - სტრაბონის მიხედვით სანები). აღწერილია ამ ტომების აღნაგობა, საქმიანობა და ეთნოგრაფიული ხასიათის ცნობები. საუბარია, ასევე, ქვეყნის გეოგრაფიულ მდებარეობაზე, კლიმატზე, სამკურნალო მცენარეებზე. ავტორს უსარგებლია უფრო ადრინდელი ავტორების (ჰიკატაიოს მილეტელი, ჰეროდოტე) შრომებით, მაგრამ თავის თხზულებაში, უმეტესწილად დაფიქსირებული აქვს თავისი შეხედულება ამა თუ იმ საკითხთან დაკავშირებით, პროფ. თ. ყაუხჩიშვილის აზრით, “ავტორს აქვს პირადი დაკვირვებები ხალხებზე, ტომებსა და მათ საცხოვრისზე. აქ მას ლიტერატურული წყარო არ სჭირდება. კოლხიდის ბუნების ის აღწერილობა, რაც ამ ნაწარმოებში არის, არსად სხვა ავტორთან არ გვხვდება, არც მანამდე და არც მერე. ხოლო სურათი, რომელიც აქ არის დახატული, უდავოდ ზუსტია (თ. ყაუხჩიშვილი, 1965, გვ. 17). ამდენად, ჰიპოკრატეს ნაშრომი სანდო წყაროა ანტიკური პერიოდის საქართველოს ისტორიის მკვლევართათვის.

წიგნი გამოსაცემად მოამზადა, კომენტარები და საძიებლები დაურთო პროფ. თ. ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1965 წ.

↗ 5. ახ. წ. VI ს. მოღვაწის ალექსანდრე კვიპრელის (იგივე ალექსანდრე სალამინელი) ქრონიკის “საკითხავი პონენისათვის ცხოველსმყოფელისა პატიონისა ჭურისა და ქებაჲ შესხისისაჲს” ტექსტის ქართული თარგმანი შემონახულია რამდენიმე ქართულ ხელნაწერში, რომელთაგან უფრო სრულია იოანე ზოსიმეს მიერ 986 წელს გადაწერილი ხელნაწერი. ტექსტს აკლია დასაწყისი, დაბოლოება და ცნობა ავტორის შესახებ.

ალექსანდრე კვიპრელის ქრონიკის ქართული თარგმანი შედარებულია თხზულების ბერძნულ რედაქციას, რამაც კიდევ ერთხელ გახადა ცხადი, თუ რა დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ქართულ თარგმანებს როგორც ბიზანტიელ, ასევე ქართველ ავტორთა თხზულებების შესწავლის საქმეში. ნაშრომი მოიცავს ძირითადად ახ.წ. I-IV სს. მასში დატულია ცნობები ამავე პერიოდის ბიზანტიისა და საქართველოს შესახებ.

ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, კომენტარები და ლექსიკონი დაურთო თ. მგალობლიშვილმა, თბ., 1978 წ.

ბერძენი მწერლები საქართველოს შესახებ, V. წიგნში შეტანილია ორი ავტორის: იოსებ ფლავიუსის და არიანეს შრომები. ტექსტი ძველი ბერძნულიდან ქართულად თარგმნა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა, თბ. 1983 წ.

↗ 6. იოსებ ფლავიუსი, ახ.წ. I ს. ებრაელი ისტორიკოსი (ვრცელი ინფორმაცია იხ. “გეორგიის” I ტ., თბ., 1961 წ., გვ. 271-27. ფლავიუსის “მოთხრობანი იუდაებრივისა ძველ სიტყუაობისანი” ტ. I — 1987 წ., ტ. II — 1988 წ., ნაშრომი გამოსაცემად მოამზადა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ნ. მეღიკიშვილმა; ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის წელიწდეული II. ქუთაისი, 2010 წ., გვ. 255)

† 7. ფლავიუს არიანე (კეინტუს ეპიუს ფლავიუს არიანუსი) ახ.წ. II ს. ბერძენი მოღვაწე, რომაელი მოქალაქე (გეოგრაფოსი, ისტორიკოსი, სახელმწიფო მოხელე). მას დარჩა მრავალრიცხოვანი სამეცნიერო ნაშრომები, მათ შორის ჩვენთვის საინტერესო თხზულება “მოგზაურობა შავი ზღვის გასწვრივ” (“პერიპლუსი”). არიანეს ის დაუწერია 130-131 წწ. ჩვენამდე მოღწეულია მხოლოდ ბერძნული პირის დედანი დამატებითურთ. ლათინური დედანი დღეისათვის დაკარგულად ითვლება. წიგნში აღწერილია არიანეს მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო მარშრუტით – ბიზანტიონი – ტრაპიზონი – დიოსკურია – ბიზანტიონი. ამ თხზულებას ქართულ ისტორიოგრაფიაში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება. მასში დასახელებულია ქართველური ტომები (კოლხები, ლაზები ხანციხები, ტაოხები, ფსიანები), აღწერილია მათი საქმიანობა და განსახლების არეალი, დასავლეთ საქართველოს გეოგრაფიული მდებარეობა. ავტორი ეხება არგონავტების კოლხეთში მოგზაურობის საკითხებს, იზიარებს მოსაზრებას პრომეთეს კავკასიონის ერთ-ერთ მწვერვალზე მიჯაჭვის ვერსიას.

არიანეს მოწოდებული ცნობები სანდოა, რადგან ის თვითმხილველია იმისა, რასაც აღწერს. გარდა ამისა მას გამოუყენებია უფრო ძველი წყაროები (ჰეროდოტე, ქსენოფონტე, პოლიბიოსი, დიოდორე სიცილიელი, პტოლემეოსი, არისტობულე...), როგორც სახელმწიფო მოხელეს ხელი მიუწვდებოდა საარქივო დოკუმენტებზე.

ამდენად არიანეს შრომები და მათ შორის “მოგზაურობა შავი ზღვის გასწვრივ” შესანიშნავი პირველწყაროა ანტიკური პერიოდის საქართველოს ისტორიის შესასწავლად (იხ., ასევე, ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის წელიწადი, II, ქუთაისი, 2010, გვ. 266).

აკაკი ურუშაძე, ქუთაისი ბერძნულ და რომაულ წყაროებში. წიგნი შეტანილია საქართველოს უძველესი ქალაქის – ქუთაისის – ისტორიის ამსახველი წყაროებიდან (ბერძენი და რომაელი ავტორების შრომები) ამოკრებილი მასალა; ტექსტები ბერძნულ-ლათინურიდან თარგმნა, გამოკლევდა, საძიებლები და შენიშვნები დაურთო აკ.ურუშაძემ, თბ., 1993 წ.

† 8. ჰომეროსი ძვ. წ. IX-VIII სს. ბერძენი პოეტი. მის “ილიადასა” და “ოდისეაში” დაცულია პირველი წერილობითი ცნობა კოლხეთსა და მის დედაქალაქ აიაზე. ჰომეროსის პოემებს თან ახლავს ანტიკურ ხანაშივე შედგენილი შენიშვნები – ე.წ. სქოლიონები და XII საუკუნის ბიზანტიელი მოღვაწის ვესტათი თესალონიკელის განმარტებანი “ოდისეასათვის”.

† 9. კილიკური ეპოსი, ანუ “წრიული ეპოსი”; ძვ. წ. VIII-VI სს. შეთხზული პოემები. აღნიშნული თხზულებების მხოლოდ ფრაგმენტებია ჩვენამდე შემორჩენილი. არის მოსაზრება, რომ მასში შეტანილი სიუჟეტები აღებულია უძველესი კორინთელი ვერსიიდან.

† 10. ევმელიოს კორინთელი, ძვ. წ. VIII ს. პოეტი “კორინთიაკის” ავტორი მას დაუმუშავებია და პოემის სახით გადმოუტანია არგონავტთა თქმულების კორინთული ვერსია.

† 11. მიმერმე, ძვ. წ. VII-VI სს. პოეტი, რომელსაც თავის ელევგიების კრებულ “ნანოში” შეტანილი აქვს არგონავტების თქმულებებიც.

† 12. პინდარე, ძვ. წ. VI-V სს. პოეტი, საგუნდო ლირიკის ერთ-ერთი დიდი წარმომადგენელი, რომელსაც, სხვა ავტორებთან შედარებით, უფრო ვრცლად დაუმუშავებია თქმულება არგონავტებზე.

ჟ. 13. ევრიპიდე, ძვ. წ. V ს. დრამატურგი, პოეტი. მისი თქმულებებიდან ჩვენამდე სრულადაა მოღწეული ტრაგედია "მედეა", მასვე ეკუთვნის ტრაგედიები: "ონო", "ფრიქსე", "ჰიფსიპილე", "პელიასის ქალიშვილები", "ეგესი".

ჟ. 14. აესულია არგონელი, ძვ. წ. VI ს. ლოგოგრაფოსი, რომლის თხზულებების უმეტესი "გენეალოგიები" ჩვენამდე ფრაგმენტების სახითაა მოღწეული და, უმეტესწილად, ის დაცულია "არგონავტიკის" სქოლიონებში.

ჟ. 15. ჰეროდოტე, ძვ.წ. V ს. საბერძნეთის ისტორიოგრაფიის ერთ-ერთი უდიდესი წარმომადგენელი (გრეკლი ინფორმაცია იხ. ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის წელიწდეული II, ქუთაისი, 2010, გვ. 255); ჰეროდოტეს "ისტორია" - ტ. I - 1975 წ., ტ. II - 1976 წ. გამოსაცემად მოამზადა, ბერძნულიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და საძიებლები დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა.

ჟ. 16. ქსენოფონტი, ძვ. წ. V-IV სს. ცნობილი ათენელი სამხედრო სტრატეგი, ისტორიკოსი. მის "ანაბასისში" დაცულია ცნობები ქართველურ ტომებზე (უფრო ვრცლად იხ. ასევე თ. მიქელაძე, ქსენოფონტეს "ანაბასისი", თბ., 1967, ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის წელიწდეული, ტ. II, 2010, გვ. 255).

ჟ. 17. სკილაქს კარიანდელი, ძვ. წ. VI-V სს. ბერძენი ლოგოგრაფოსი (იხ. ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის წელიწდეული, ტ. II, 2010, გვ. 255; თ. ყაუხჩიშვილი, ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1967).

ჟ. 18. ლიკოფრონ ქალკიდელი ძვ.წ. III ს. მოღვაწე. მის პოემა "ალექსანდრაში" დაცულია ცნობები დასავლეთ საქართველოს - კოლხეთის, მისი დედაქალაქის კუტაიას // ქუთაისის და არგონავტების კოლხეთში მოგზაურობის შესახებ. ლიკოფრონის პოემა "ალექსანდრას" XI ს.-ის ხელნაწერს თან ახლავს საყურადღებო ცნობათა შემცველი სქოლიონები შედგენილი ძვ.წ. I ს. მოღვაწის თეონ ალექსანდრიელის მიერ. ასევე "ალექსანდრას" განმარტებები შედგენილი XII საუკუნის მოღვაწეების ისააკ და იოანე ცეცეების მიერ. მასში დაცულია ბევრი საყურადღებო მითოგრაფიული და ეთნოგრაფიული ცნობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს (კოლხეთის), ქუთაისის, აიგტის, მედეას და მათთან დაკავშირებული სიუჟეტების შესახებ.

ჟ. 19. კალიმაქე კვირინელი, ძვ.წ. IV-III სს. ელინისტური ეპოქის მოღვაწე, აპოლონიის როდოსელის მასწავლებელი. მისი მრავალრიცხოვანი თხზულებებიდან ჩვენამდე შედარებით სრულადაა მოღწეული 6 ჰიმინი და 64 ეპიგრამა. დანარჩენი შრომებიდან მხოლოდ ფრაგმენტებია შემორჩენილი. კალიმაქეს თხზულების "მიზუზთა" მეორე წიგნში აღწერილია არგონავტების კოლხეთიდან დაბრუნების ამბები. ფრაგმენტებში მოხსენიებულია ქუთაისი, აიგტი, მედეა, კოლხეთი, კოლხები, ფასისი.

ჟ. 20. ძვ.წ. III ს. მეცნიერის, პოეტის აპოლონიოს როდოსელის "არგონავტიკაში" საყურადღებო ცნობებია დაცული დასავლეთ და სამხრეთ - დასავლეთ საქართველოს // კოლხეთის, აქ მაცხოვრებელი ქართველურ ტომთა და საქართველოს უძველესი ქალაქის — ქუთაისის შესახებ. ავტორის არგონავტიკაზე მუშაობისას შეუსწავლია და გამოუყენებია მრავალი წყარო. პოემის ტექსტს თან ერთვის შემდგომი პერიოდის კომენტატორთა განმარტებანი სქოლიონთა სახით, რომელთა მნიშვნელობა ძალიან დიდია. მასში ხშირად და დამოწმებული და ციტირებული ანტიკური ხანის ისეთი ავტორები, რომელთა სახელები ამ სქოლიონებიდანაც ცნობილი. თხზულებებში და სქოლიონებში

საუბარია კვირბების შესახებ, რაც მაუწყებელია იმ უძველეს ეპოქაში საქართველოში დამწერლობის არსებობაზე. ამდენად, ძალიან ღიღია "არგონავტიკის" მნიშვნელობა საქართველოს უძველესი პერიოდის კვლევის საქმეში.

აღნიშნული თხულება, რომელიც 4 წიგნისაგან შედგება, დღევანდლამდე სრული სახითაა მოღწეული. ბერძნული ტექსტის თარგმანი შესრულებულია აკ. გელოვანის მიერ. ნარკვევი შენიშვნები და საძიებლები ნაშრომს დაურთო პროფ. აკ. ურუშაძემ, თბ., 1975 წ.

№21. ძვ.წ. III ს. ბერძენი პოეტის ეფერიონის თხზულება "დიონისეს" ჩვენამდე არ მოუღწევია. მხოლოდ პატარა ფრაგმენტებია დაცული XII ს. სასულიერო მოღვაწის ვესტათი თესალონიკელის "განმარტებებში", სადაც ნახსენებია ქუთაისი და მდგა.

№22. ძვ. წ. II ს. ალექსანდრიული ხანის ათენელი ბერძენი მითოგრაფოსის, ისტორიკოსისა და ლექსიკოგრაფის აპოლოდორეს მრავალრიცხოვან თხზულებებს შორის გამოირჩევა "ბიბლიოთეკე", რომელიც სხვადასხვა წყაროდან ამოკრებილი მითების კომენტარების კრებულშია. მასში საკმაოდ დიდი ადგილი აქვს დათმობილი არგონავტიკის მითს. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ აპოლოდორეს თხზულებაში, "ღმერთთათვის" საუბარია კვირბების შესახებ (იხ., აგრეთვე, აპოლონიოს როდოსელის "არგონავტიკა"). აპოლოდორეს და აპოლონიოს როდოსელის ცნობები კვირბებთან დაკავშირებით კიდევ უფრო განამტკიცებს მეცნიერთა ერთი ნაწილის მოსაზრებას უძველეს პერიოდში ქართული დამწერლობის არსებობის შესახებ.

ამდენად, აპოლოდორეს შრომებში დაცული ცნობები ფასდაუდებელი წყაროა საქართველოს უძველესი პერიოდის ისტორიის კვლევის საქმეში.

№23. ძვ.წ. I ს. ბერძენი ისტორიკოსი დიოდორე სიცილიელი (იხ. ზემოთ, ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის წელიწადი II, ქუთაისი, 2010 წ.).

№24. გამოჩენილი ბერძენი ისტორიკოსი და გეოგრაფის სტრაბონის (ძვ. წ. 64-ახ.წ. 19 წწ.) ძირითად ნაშრომს წარმოადგენს "გეოგრაფიკა", სადაც დაცულია ცნობები მთელი კავკასიის და მათ შორის საქართველოს შესახებ. თხზულებაში დიდი ადგილი აქვს დათმობილი არგონავტიკის კოლხეთში ლაშქრობისა და პრომეთეს შესახებ არსებულ თქმულებებს. აღწერს დასავლური ქართველური ტომების სამეურნეო საქმიანობას, აღნიშნავს ქვეყნის წიაღისეული სიმდიდრის (ოქროს, ვერცხლის, რკინის საბადოები) შესახებ, საუბარია კოლხეთში ოქროს მოპოვების წესზე. მისი, როგორც თვითმხილველის, ცნობები პირველხარისხოვან წყაროს წარმოადგენს მთლიანად კავკასიისა და მათ შორის საქართველოს ისტორიის ბიბლიოგრაფიის (ვრცლად იხ. თ. ყაუხჩიშვილი, საქართველოს ისტორიის ძველი ბერძნული წყაროები, 1976, გვ. 135-158).

№25. ორფიკული არგონავტიკის სახელით ჩვენამდე მოღწეული პოემის დაწერის ზუსტი თარიღი და ავტორის ვინაობა დაუდგენელია. მეცნიერთა ერთი ნაწილის აზრით, არგონავტიკა, და სხვა თხზულებები (რომლებიც დროთა განმავლობაში გააერთიანეს ერთ კრებულში) დაწერილია სხვადასხვა ავტორის მიერ სხვადასხვა დროში. პოემის შექმნის თარიღად დღეისათვის მიიჩნევენ ახ.წ. II-III სს. თხზულებაში დაცულია ცნობები ძველი კოლხეთის ისტორიის შესახებ. ტექსტი ძველი ბერძნულიდან თარგმნა და გამოკვლევა დაურთო ნ. მელაშვილმა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო აკაკი ურუშაძემ, თბ., 1977 წ.

†26. ახ.წ. VI ს. ბიზანტიური ეპოქის ბერძენი ისტორიკოსის პროკოპი კესარიელის შესახებ. სრულად იხ. “გეორგიის” ტ. II, თბ., 1965, გვ. 38-234; ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის წელიწადული, ტ. I, 2009, გვ. 312.

‡ 27. პეტრე პატრიკიოსი, ახ.წ. Vს.-ის პოლიტიკური მოღვაწე, დიპლომატი, ისტორიკოსი (უფრო ვრცლად იხ. “გეორგიის” ტ. III, 1936, გვ. 190-194, ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის წელიწადული, ტ. I, 2009, გვ. 313).

† 28. აგათია სქოლასტიკოსი, ახ.წ. Vს. ბერძენი ისტორიკოსი (სრულად იხ. “გეორგია” ტ. III, თბ., 1936, გვ. 23-187, ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის წელიწადული, ტ. I, 2009, გვ. 313).

†29. სტეფანე ბიზანტიელი, VIIს.-ის. ბერძენი მოღვაწე, გრამატიკოსი, ლექსიკოგრაფი (სრულად იხ. “გეორგია” ტ. III, 1936, გვ. 272-289; ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის წელიწადული, ტ. I, 2009, გვ. 314).

† 30. სვიდას ლექსიკონის სახელით ჩვენამდე მოღწეულია X ს. შუა წლებში შედგენილი ენციკლოპედიური ხასიათის ლექსიკონი (სრულად იხ. “გეორგია” ტ. III, 1952, გვ. 313-324, ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის წელიწადული ტ. I, 2009, გვ. 315)

‡31. ევლოკია მაკრემბოლიტისე, XIს. ბერძენი მწერალი ქალი, ბიზანტიის იმპერატორის კონსტანტინე X დუკას მეუღლე, რომლის გარდაცვალების შემდეგ ცოლად გაჰყვა იმპერატორ რომანოზ IV დიოგენეს. 1071 წ. აღიკვეცა მონაზვნად და დაიწყო ლიტერატურული მოღვაწეობა. მას დაუწერია კომპილაციური ხასიათის ნაშრომი “იონია”, რომელშიც გადმოცემულია მითოლოგიური ამბები ძველი კოლხეთის ისტორიის შესახებ.

რომაელი ავტორები

† 32. სექსტუს პროპერციუსი, ძვ.წ. I ს. რომელი პოეტი, მეცენატთან და რომის იმპერატორ ოქტავიანე ავგუსტუსის სასახლის კართან დაახლოებული პირი. მისი თხზულებების კრებულში, რომელიც 4 წიგნისაგან შედგება, შესულია რამდენიმე სიუჟეტი არგონავტთა თქმულებებიდან, რამდენიმე ადგილასაა ნახსენები მდ. ფასისი, ქუთაისი, გრძნეული მედეა.

†33. გაიუს ვალერიუს ფლაკუსი, ახ. წ. I ს. რომელი პოეტი, რომლის მიერ დაწერილი 8 წიგნის შემცველობის ეპიკური პოემა “არგონავტიკა” დაუსრულებელი სახითაა ჩვენამდე მოღწეული. ავტორს პოემის წერისას მრავალი წყარო გამოუყენებია (ჰეროდოტე, პინანდრე, აპოლონიოს როდოსელი, დიოდორე სიცილიელი...) პოემაში აღწერილია არგონავტთა კოლხეთში მოგზაურობის ამსახველი სიუჟეტები. საუბარია შავი ზღვის სამხ.-აღმოს. სანაპიროზე მცხოვრებ ძველ ქართველურ ტომებზე (ხალიბები, ტიბარენები, მოსინიკები, მაკრონები, ბიდერები, კოლხები), მოხსენიებულია კავკასია, კოლხთა მეფე აიეტი, აღწერილია სამეფო სასახლე, ტაძარი, ეთნოგრაფიული და ისტორიული სიუჟეტები. ფლაკუსის “არგონავტიკაში” დაცული ცნობები, სხვა ანტიკურ წყაროებთან ერთად, საუკეთესო წყაროა საქართველოს უძველესი პერიოდის ისტორიის კვლევისათვის.

†34. პომპონიუს მელა. ახ.წ. I ს. რომელი გეოგრაფი. ჩვენამდე სრულადაა მოღწეული მისი 3 წიგნისაგან შემდგარი თხზულება “დედამიწის მდებარეობისათვის” ანუ “ქვეყნის აღწერილობისათვის”. ავტორი საინტერესო ცნობებს გვაწვდის ქართველურ ტომებზე, კოლხეთის მთავარ ქ. ქუთაისზე.

†35. გაიუს პლინიუს სეკუნდუსი, ახ.წ. I ს. რომელი მრავალმხრივი მეცნიერი, რომელსაც მეტსახელად უფროსი შეარქვეს. ამიტომ სამეცნიერო ლიტერატურაში ის, უმეტესწილად, მოიხსენიება პლინიუს უფროსის სახელით. მის მრავალრიცხოვან შრომებს შორის მთავარი ადგილი უკავია 37 წიგნის მოცულობის კაპიტალურ კომპილაციურ თხზულებას “ზუნების ისტორია”, რომელმაც ჩვენამდე თითქმის სრული სახით მოაღწია. მასში დაცულია მდიდარი მასალა მეცნიერების სხვადასხვა დარგიდან. მალამეცნიერული ღირებულების გამო, ნაშრომმა ძველთაგანვე მოიპოვა დიდი სახელი. “ზუნების ისტორიას” და მის ავტორს საქართველოში იცნობდნენ “პლინი სტოიკის” სახელით.

ნაშრომში დაცული მასალა ისტორიული გეოგრაფიისა და ეთნოგრაფიული ხასიათისაა. საუბარია ძველ ქართველურ ტომებზე (ხალიბები, ტიბარენები, მოსინები, მაკროკეფალები, ბეკირები ბუზერები, სანები, ჰენიოხები, იბერები, ლაზები, კოლხები, სანები, აბსილები, სანიგები), მათ ყოფასა და საქმიანობაზე (უფრო ვრცლად პლინიუს უფროსის შესახებ იხ. აკ. ურუშაძე, ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებებში, თბ., 1964 წ.).

წიგნში “XIV-XV სს. არაბი ისტორიკოსები საქართველოს შესახებ” შესულია სამი არაბი ავტორის ალ-‘უმარის (1301-1349 წწ.), ალ-მუჰიბის (გარდ. 1384 წ.) და ალ-კალკაშანდის (1335-1418 წწ.) შრომები. ტექსტი არაბულიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო დ. გოჩოლეიშვილმა, 1988 წ.).

†36. არაბ ისტორიკოსის ალ-‘უმარის განათლება მიუღია ეგვიპტეში. სადაც შემდგომ წლებში მაღალი თანამდებობა დაუკავებია სასახლის კარზე – იყო ეგვიპტის სულთნის მდივან-მწიგნობარი. მის მრავალრიცხოვან ნაშრომთა შორის ჩვენთვის საინტერესოა ~~“თხზულება საქართველოს შესახებ, 1379. ბი-ლ-მუსტალაჰ აშ-შარიჰი”~~ (“მაღალი ტერმინოლოგიის განმარტება”). ეს თხზულება წარმოადგენს შესანიშნავ წყაროს შესაბამისი პერიოდის მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნების ისტორიის შესწავლის საქმეში. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ თხზულებაში მოიპოვება ისეთი საყურადღებო ცნობები საქართველოს შესახებ, რომლებიც ქართულმა წერილობითმა წყაროებმა არ შემოინახა. ალ-‘უმარის თხზულების წყაროს წარმოადგენს ოფიციალური დოკუმენტები, უშუალო დაკვირვებები და ანალიზი. მასში მოცემულია საქართველოს ზოგადი გეოგრაფიული მიმოხილვა, დახასიათებულია იმდროინდელი პოლიტიკური ვითარება. ნაშრომში შეტანილია საქართველოს მეფეებთან ეგვიპტის სულთნების მიმოწერა. ალ-‘უმარის თხზულება საუკეთესო წყაროა XIII-XIV სს. საქართველოს ისტორიის შესასწავლად.

†37. XIV ს. არაბმა ისტორიკოსმა ალ-მუჰიბიმ რედაქცია გაუკეთა ალ-‘უმარის თხზულებას. მის ნაშრომში (“მაღალი ტერმინოლოგიის განმარტების სრულყოფა”), სხვა მასალასთან ერთად, შეტანილია მამლუქთა სულთნების მიმოწერა საქართველოს მეფე დავითთან და “სუხუმისა და აბხასის” გამგებელთან.

†38. XIV-XV სს. არაბი ისტორიკოსი და სახელმწიფო მოხელე ალ-კალკაშანდი-მ თავისი ენციკლოპედიური ხასიათის ნაშრომში “განთიადი ცუდად მხედველისა ეპისტოლოგრაფიის ხელოვნებაში” შეიტანა ალ-‘უმარისა და ალ-მუჰიბის თხზულებათა დიდი ნაწილი, მათ შორის ცნობები საქართველოს შესახებ. ალ-კალკაშანდიმ განავრცო თავისი წინამორბედების მიერ გადმოცემული ამბები. მის ნაშრომში დიდი რაოდენობის დოკუმენტური მასალაა შეტანილი.

ალ-კალკაშანდის, როგორც “დივან-ალ-ინშას” გამგებელს (1389 წლიდან) ხელი მიუწვდებოდა ნებისმიერ საარქივო დოკუმენტზე. ნაშრომში განხილულია პოლიტიკური, ეკონომიკური, ისტორიული, გეოგრაფიული, რელიგიური საკითხები. ამდენად, ნაშრომი აღმოსავლეთის ქვეყნებისა და საქართველოს ისტორიის XII-XIV სს. პერიოდის ისტორიის მკვლევართათვის ღირებულ წყაროს წარმოადგენს.

† 39. აბრაამ ერევანცი XIII ს. სომეხი ისტორიკოსი, რომელსაც თავის ნაშრომში “ომების ისტორია” გადმოცემული აქვს 1720-1736 წლების ირან-ოსმალეთის ომების ისტორია. გარდა ამისა, თხზულებაში შეტანილია საყურადღებო ამბები, როგორც სომხეთის, ასევე, საქართველოს შესახებ. ავტორი თანამედროვეა და, ზოგიერთ შემთხვევაში, თვითმხილველი და მონაწილე იმ ამბებისა, რომელსაც ის აღწერს. ომების ისტორია სანდო პირვეწყაროა XVIII საუკუნის ისტორიის მკვლევართათვის.

ტექსტი ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ლ. დავლიანიძემ, თბ., 1976 წ.

† 40. XIII ს. ისტორიკოსი ვარდან არველცი სომხური ისტორიოგრაფიული სკოლის ტრადიციების გამგრძელებელია. თხზულებაში აღწერილია მსოფლიო ისტორია, მათ შორის საქართველოს ისტორიაც, დასაბამიდან 1267 წლამდე. ავტორი მსოფლიოს ქვეყნების ისტორიას ცალ-ცალკე არ გამოყოფს. თხრობა მიმდინარეობს საერთო (ყველა ხალხის ისტორიის) ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით. ნაშრომში უხვად არის წარმოდგენილი წყაროები (ძირითადად სომხური: ასოლიკი (XI ს.), მხითარ ანეცი (XII ს.), ვარდაპეტი ვანაკანი (XIII ს.), ვაჰრაბი (XIII ს.), ქართლის ცხოვრება...), რომლებიც გვაწვდიან საინტერესო ინფორმაციას შესაბამის ეპოქაზე. ნაშრომი გამოირჩევა სანდოობით XIII ს. II-III მეოთხედის ისტორიის შესწავლისას, რადგან ავტორი, იმ პერიოდის თვითმხილველი, უმეტეს შემთხვევაში, აღწერილი ამბების თანამონაწილეც იყო.

წინამდებარე წიგნში გამოქვეყნებული ტექსტი ძველი სომხურიდან ქართულად თარგმნეს ნ. შოშიაშვილმა და ე. კვაჭანტირაძემ. შესავალი, კომენტარები და საძიებლები დაურთო ე. კვაჭანტირაძემ, თბ., 2002 წ.

† 41. XVI ს. 60-იანი წლების დასაწყისში შექმნილი წყარო “შაჰ-თამაზის საუბარი ოსმალეთის ელჩებთან, სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილია შაჰ-თამაზ I-ის “თეზქერეს” სახელწოდებით. წყაროში გადმოცემულია ოსმალეთის ელჩების შეხვედრა და საუბარი სპარსეთის შაჰ-თამაზ I-ს შორის, რომელიც შედგა 1562 წელს. აღნიშნული დოკუმენტი ფაქტობრივად ამ შეხვედრისა და საუბრის ოქმია. ამდენად, ის წარმოადგენს მნიშვნელოვან წყაროს ამიერკავკასიის ქვეყნების (აზერბაიჯანი, სომხეთი, იმერკავკასიის ტერიტორიაზე მცხოვრები ხალხები) და მათ შორის XVI ს. საქართველოს ისტორიის კვლევისას. მასში გარკვეულწილად გადმოცემულია ირან-ოსმალეთის XVI ს. ურთიერთობის ამსახველი მასალები. ასახულია ამიერკავკასიის ქვეყნების: საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის დამოკიდებულება მეომარ მხარეებთან (თურქეთთან, სპარსეთთან).

წიგნში გამოქვეყნებული თხზულების სპარსული ტექსტი “შაჰ-თამაზის საუბარი ოსმალეთის ელჩებთან” გამოსაცემად მოამზადა, ქართულად თარგმნა, შენიშვნები და წინასიტყვაობა დაურთო კ. ტაბატაძემ, თბ., 1976 წ.

†42. წინამდებარე კრებულში "სპარსული ისტორიული საბუთები საქართველოს წიგნთსაცავებში", წიგნი I, ნაკვეთი IV, შეტანილია XVIII ს. მოღვაწეების ნადირ-შაჰისა და მისი ძმისშვილის იბრაჰიმ შაჰის 24 ფირმანი. ფირმანებში შეტანილი მასალა ასახავს ქართლ-კახეთის მეფეებსა და ნადირ-შაჰს შორის არსებულ პოლიტიკურ ურთიერთობას, საქართველოსა და ჩრდილო აღმოსავლეთ კავკასიის ბრძოლას დამოუკიდებლობისათვის, ნადირ-შაჰის პოლიტიკას ჩრდ. კავკასიის ზოგიერთი მმართველის მიმართ, ინდოეთში ლაშქრობას და სხვა პოლიტიკურ საკითხებს. მასში დაცულია ასევე ცნობები თეიმურაზ II-ისა და ერეკლე II-ის პოლიტიკაზე ნადირ შაჰის მიმართ. ამდენად, წინამდებარე კრებული შესანიშნავი წყაროა XVIII ს.-ის I ნახევრის მთელი კავკასიისა და საქართველოს ისტორიის მკვლევართათვის.

ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, ქართული თარგმანი და წინასიტყვაობა დაურთო ვლ. ფუფუჩიძემ, წიგნი I, ნაკვეთი IV, თბ., 1977.

†43. ა. ჭეიშვილის ნაშრომი "ერევნის ხანების მიერ საქართველოში გამოგზავნილი წერილები" წარმოადგენს კრებულს, რომელშიც ავტორმა შეიტანა XVIII ს.-ის II ნახევარში ერევნის ხანების მიერ დაწერილი 52 წერილი. წერილების ადრესატები არიან ქართლ-კახეთის მეფეები თეიმურაზ II და ერეკლე II. კრებულის შესავალ ნაწილში მიმოხილულია ქართლ-კახეთის სამეფოსა და ერევნის სახანოს პოლიტიკური ურთიერთობა, მოცემულია ხელნაწერის დახასიათება. კრებულში შეტანილი ეს წერილები შეიცავს მდიდარ ფაქტობრივ მასალას ამიერკავკასიის, მახლობელი აღმოსავლეთისა და მათ შორის საქართველოს ისტორიის შესწავლის საქმეში. ტექსტი სპარსულიდან თარგმნა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ა. ჭეიშვილმა, თბ., 1982.

†44. XVII ს. I ნახევრის საქართველოს ისტორიის (განსაკუთრებით დასავლეთ საქართველოს) შესწავლის საქმეში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება XVII ს. იტალიელი მისიონერის თეათინელი ბერის არქანჯელო ლამბერტის თხზულებას "სამეგრელოს აღწერა". არქანჯელო რომის პაპის დავალებით საქართველოში ჩამოსულა 1631 წ. თავდაპირველად 2 წელიწადი უცხოვრია გორში. შემდეგ ის სამოღვაწეოდ გადმოსულა სამეგრელოში, სადაც დაჰყო 16 წელიწადი. 1649 წ. დაბრუნდა ნეაპოლში, ხოლო 1654 წელს დაასრულა თავისი ნაშრომი "სამეგრელოს აღწერა".

არქანჯელო ლამბერტი თავის თხზულებაში აღწერს კოლხეთის გეოგრაფიულ მდებარეობას, მის საზღვრებს, ენება კოლხების წარმომავლობის საკითხებს. მოგვითხრობს ქ. ქუთაისის, როგორც დასავლეთ საქართველოს ეკონომიკურ, პოლიტიკურ, საეკლერო ცენტრსა და მის მნიშვნელობაზე. ნაშრომზე მუშაობისას, ავტორს უსარგებლია ადრინდელი საუკუნეების ავტორთა ამიანე მარკელინის, დიოდორე სიცილიელის და სხვათა ნაშრომებით. დიდი მნიშვნელობა ენიჭება შრომის იმ ნაწილს, სადაც ის აღწერილი ამბების უშუალოდ თვითმხილველია.

"სამეგრელოს აღწერა" იტალიურიდან 1901 წ. თარგმნა ალ. ჭყონიამ. წინასიტყვაობა, რედაქცია და შენიშვნები გააკეთა ლ. ასათიანმა, თბ., 1938 წ.

45. რ. გულბეგიანი, "ნამდვილი ცნობები საქართველოს დედოფლის ქეთევანის მოწამებობრივი სიკვდილის შესახებ". წიგნის ავტორს, პორტუგალიაში მოღვაწე სომეხ ისტორიკოს რ. გულბეგიანს, ნაშრომის წერისას გამოუყენებია

ევროპის წიგნთსაცავებში დაცული მდიდარი დოკუმენტური მასალა ქეთევან დედოფლის შესახებ, მის მოწამეობრივ აღსასრულზე. მათ შორის აღსანიშნავია XVII ს. I ნახევრის წმ. ავგუსტინეს ორდენის ბერის ამბროზიო დღუ ანჟუშის "ნამდვილი ცნობები". აღნიშნულ თხზულებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება იმის გამო, რომ მისი ავტორი თვითმხილველი იყო ქეთევან დედოფლის მოწამეობრივი სიკვდილისა. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ "ნამდვილი ცნობების" ფრაგმენტები გამოქვეყნებული აქვს პროფ. ი. ტაბალუას წიგნში "საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნთსაცავებში". ასევე მრავალრიცხოვანი შრომები აქვთ დაწერილი ქართველ ავტორებს (ფარსადან გორგიჯანიძე, ვახუშტი ბაგრატიონი, ბერი ეგნატაშვილი, გრიგოლ ხუცეს მონაზონი, "პარიზის ქრონიკა"...)

ამდენად წინამდებარე წიგნში გამოქვეყნებული ამბროზიო დღუ ანჟუშის თხზულება "ნამდვილი ცნობები" პირველხარისხოვანი პირველწყაროა იმ ტრაგიკული მოვლენის შესწავლის საქმეში.

წიგნში დაბეჭდილი ტექსტი ფრანგულიდან თარგმნეს და კომენტარები დაურთეს ი. ტაბალუამ და ც. ბიბილიეშვილმა, თბ., 1987 წ.

საქართველოს ისტორიის წყაროების სერიით (IV – ირანელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ) გამოცემულ წინამდებარე წიგნში შეტანილი თხზულების ტექსტი თარგმანს, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ვლ. ფუთურიძემ, თბ., 1937 წ.

წიგნში შეტანილია სამი ავტორის თხზულება: ალ-ისთახრის (აბუ ისჰაკ იბრაჰიმ ბენ მოჰამედ ალ-ფარისი ალ-ისთახრი) "გზანი და სამეფონი", ანონიმი ავტორის "ჰოდუდ ალ-ალემი" და ჰამდალაჰ ყაზვინის "გულთა სიამე" და "რჩეული ისტორია".

46. X ს. გეოგრაფს ალ-ისთახრის არაბულად აქვს დაწერილი შრომა "გზანი და სამეფონი" (არაბულ ტექსტში "სამეფოთა გზები"). ეს თხზულება ძველადვე უთარგმნიათ სპარსულად, საიდანაც არის შესრულებული ქართული თარგმანი, რომელიც წინამდებარე წიგნშია შეტანილი. ნაშრომი გეოგრაფიული ხასიათისაა. მასში დაცულია ცნობები ირანის, სომხეთის, აზერბაიჯანის, საქართველოს და დღევანდელი რუსეთის ფედერაციის ცენტრალურ და სამხრეთის ტერიტორიებზე მცხოვრები ხალხების: ბოლგარების, ხაზარების, დასახლებული ქვეყნების ქალაქების, მდინარეების, ტბებისა და აქ მაცხოვრებელი ხალხების საქმიანობის, მათი ადგილ-წესების შესახებ.

47. X ს. ანონიმი ავტორის თხზულება "ჰოდუდ ალ-ალემი" ("წიგნი ქვეყნის საზღვრებისა") ავტორს დაუწერია X ს. II ნახევარში — 982-983 წწ. გუზგანში (დღევანდელი ავღანეთის შემადგენლობაში). ნაშრომი შეიცავს მაშინდელი მსოფლიოსათვის ცნობილი ქვეყნების დასახლებული ტერიტორიების აღწერას. დასახლებულია ის საგნები, რომელსაც ცალკეულ ქვეყნებში აწარმოებდნენ და შემდგომ გაჰქონდათ საზღვარეულთა ვაჭარებს. ჩამოთვლილია ქართული ქალაქები: ხუნანი, შამქორი, თბილისი, მდინარე მტკვარი; შავი ზღვა მოხსენებულია "ქართველთა ზღვად", თუმცა თხზულებაში არაფერია ნათქვამი ქართველი მოსახლეობის შესახებ.

48. XIII-XIV სს. ირანელი ისტორიკოსის და გეოგრაფის ჰამდალაჰ ყაზვინის შრომები "გულთა სიამე" და "რჩეული ისტორია" გეოგრაფიული

ხასიათის ნაწარმოებებია. მათში დაცულია ზოგადი ცნობები საქართველოს ქალაქების: თბილისის, ხუნანის, ყარსის შესახებ. ასევე ნახსენებია ქ. ანისი საქართველოს შემადგენლობაში, რადგან მონღოლთა ბატონობის ხანაშიც კი სომხეთის ტერიტორიის ძირითადი ნაწილი მოიაზრებოდა საქართველოს შემადგენლობაში.

†49. ქართულ-სპარსული ისტორიული საბუთები. წიგნში შეტანილია XVI-XVIII სს. (1580-1700 წწ.) გაცემული საბუთები, სულ 192. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ორენოვანი საბუთებიდან ყველაზე გვიანია 1757 წელს დაწერილი "გადაწყვეტილების წიგნი, მიცემული მეითარის - შვილის ქაიხოსროს და პაატას მიერ თუშმალ ქაზუმასადმი". აღნიშნული დოკუმენტები დაცულია საქართველოს მუზეუმსა და ცენტრ. საისტორიო არქივში.

ორენოვან საბუთებში წარმოდგენილია ქართველი მეფეების მიერ გაცემული მამულის, ყმის, სახელოს (თანამდებობის) ბოძების, სითარხნის წყალობის წიგნები, ბრძანებები და საკანონმდებლო აქტები, ნასყიდობის წიგნები, ქართლში და კახეთში მჭდომი ხანების ან ბეგლარ-ბეგების ბრძანებულებები, წყალობის, კერძო პირთა დადებული შეთანხმებები, გადაწყვეტილების, სასისხლო წიგნები, გვარიშვილობის დამამტკიცებელი საბუთები.

წიგნში შეტანილი ორენოვანი ქართულ-სპარსული დოკუმენტები აღმოსავლეთ საქართველოდანაა. ამასთან დაკავშირებით წიგნის შესავალ ნაწილში აღნიშნული საბუთების შემკრები პროფ. ვლ. ფუთურიძე აღნიშნავს "დასავლეთ ან სამხრეთ საქართველოდან არც ერთი არ არის. ეს გასაგებიცაა, რადგან ქართულ-სპარსული სიგელები წარმოშობილია ჩვენში ირანის პოლიტიკური ბატონობის დროს, როცა ქართლსა და კახეთში ირანის შაჰის მიერ დანიშნული მეფეები ისხდნენ ტახტზე, ან ქვეყანას მათ მიერვე გამოგზავნილი ხანები მართავდნენ. წიგნში შეტანილი ორენოვანი საბუთები საუკეთესო პირველწყაროა XVI-XVIII სს. საქართველოს ისტორიის ცალკეული საკითხების შესწავლისას.

მოცემული ტექსტები დაადგინა, თარგმანი, შენიშვნები, საძიებელი დაურთო პროფ. ვლ. ფუთურიძემ, თბ., 1955 წ.

†50. "სპარსული ისტორიული საბუთები საქართველოს წიგნთსაცავებში", წიგნი I, ნაკვ. 2. წიგნში წარმოდგენილი სპარსული ისტორიული საბუთები, სულ 35 ფირმანი, დაცულია კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში და საქართველოს ცენტრალურ საისტორიო არქივში. საბუთები მოიცავს XVIII. მეორე ნახევარს, გაცემულია შაჰ-აბას II-ის, შაჰ-სულეიმანისა და შაჰ-ჰუსეინის მიერ. აღნიშნული დოკუმენტები ეხება როგორც საქართველოს, ისე სომხეთს, აზერბაიჯანსა და დაღესტანს. საბუთები შეეხება აღნიშნულ ქვეყნებში არსებულ ფეოდალურ ურთიერთობას, სხვადასხვა პოლიტიკურ საკითხს, ქართველი ფეოდალებისათვის შაჰის მიერ სამეკიდრო მამულების დამტკიცებას, შაჰის სამსახურში მათ მიღებასა და სხვა.

ამდენად, აღნიშნული ფირმანები წარმოადგენს პირველხარისხოვან წყაროს XVII ს. მეორე ნახევრის ირანის, ამიერკავკასიის, კერძოდ საქართველოს, ისტორიის კვლევისას.

წიგნი გამოსაცემად მოამზადა, სპარსული ტექსტის ქართული თარგმანი შეასრულა, საძიებლები და განმარტებები დაურთო პროფ. ვლ. ფუთურიძემ, თბ., 1962 წ.

51. "სპარსული ისტორიული საბუთები საქართველოს წიგნსაცავებში", წიგნი I, ნაკვ. 3. წიგნში შეტანილია კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში და საქართველოს ცენტრალურ საისტორიო არქივში დაცული 43 ფირმანი და ბრძანებულება, რომლებიც გაცემულია სეფიანთა დინასტიის უკანასკნელი მეფეების შაჰ-სულთან ჰუსეინისა და შაჰ-თაჰმასპ II-ის მიერ XVIII ს. პირველ მესამედში. საბუთები შეეხება ამიერკავკასიის ქვეყნებს (ქართლ-კახეთს, აზერბაიჯანს, სომხეთსა და დაღესტანს). ფირმანებში მოცემულია ინფორმაცია შაჰის სამსახურში მიღებასა და ხელფასების დანიშვნაზე, ფეოდალების მიერ მიტაცებული საეკლესიო მამულების უკან დაბრუნებასა და ამის გამო წარმოშობილ წინააღმდეგობაზე, რომელშიც შაჰი კათალიკოსს უჭერდა მხარს, აქვეა ეკონომიკური ხასიათისა და სხვა საბუთები, რომელიც საუკეთესო წყაროს წარმოადგენს XVIII ს. I მესამედის საქართველოს ისტორიის კვლევისას.

წიგნი გამოსაცემად მოამზადა, სპარსული ტექსტის ქართული თარგმანი შეასრულა, წინასიტყვაობა, განმარტებები და საძიებლები დაურთო პროფ. ვ. ფუთურიძემ, თბ., 1965 წელი.

52. ეაკ ფრანსუა გამბა (1763-1833 წწ.) — ფრანგი მეწარმე, სახელმწიფო მოხელე, რომელმაც დატოვა ორი ტომისაგან შემდგარი საქართველოსა და მთლიანად ამიერკავკასიაში მოგზაურობათა ჩანაწერები. გამბას "მოგზაურობა ამიერკავკასიაში". გამოირჩევა საქართველოს შესახებ წყაროების სიუხვითა და მრავალფეროვნებით. მასში მოცემულია ქვეყნის პოლიტიკური, ეკონომიკური, სოციალური მდგომარეობის ამსახველი მასალა. დაცულია ცნობები ხალხის ადამ-წესების, ეთნოგრაფიული ყოფის, ქვეყნის ბუნებრივი სიმდიდრის შესახებ. წიგნში დიდი ადგილი აქვს დათმობილი საქართველოს სავაჭრო-ეკონომიკური მდგომარეობის აღწერას. ამდენად, გამბას მოგზაურობა უმნიშვნელოვანესი წყაროა საქართველოსა და ამიერკავკასიის ქვეყნების XIX საუკუნის I ნახევრის პერიოდის ისტორიის შესასწავლად.

ტექსტი ფრანგულიდან თარგმნა, კომენტარები დაურთო მ. მგალობლიშვილმა, თბ., 1987 წელი.

†-53. "რიჩარდ უილბრაჰამის მოგზაურობა საქართველოში". ნაშრომში წარმოდგენილია ინგლისელი მოგზაურის რ. უილბრაჰამის ცნობები ჩვენი ქვეყნის შესახებ. ავტორი საქართველოში 1837 წელს ჩამოვიდა ირანიდან სომხეთის გავლით. ნაშრომი ფაქტობრივად დღიურს წარმოადგენს, რომელშიც დაცულია ცნობები XIX საუკუნის თბილისის ყოფის შესახებ. აღწერილია საქმიანი შეხვედრები საზოგადოების სხვადასხვა წრეებთან და მაღალი თანამდებობის პირებთან. მოცემულია დარიალის ხეობასა და კახეთში მოგზაურობისას ნანახი და გავონილი ამბები, აგრეთვე, გერმანული კოლონიების მდგომარეობა და საქმიანობა.

წინამდებარე წიგნში დაბეჭდილი ტექსტი ინგლისურიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ნ. მელაძემ, თბ., 1990 წელი.

†54. "იაკობ რაინეგის მოგზაურობა საქართველოში". გერმანელი მოგზაური, დიპლომატი, ექიმი იაკობ რაინეგის საქართველოში ჩამოვიდა 1778 წელს ქართლ-კახეთის მეფის, ერეკლე II-ის მოწვევით. რაინეგმა სასახლის კარზე მრავალმხრივი მოღვაწეობა დაიწყო (ხელი შეუწყო სამთამადნო წარმოების ტექნიკის გაუმჯობესებას. ეწეოდა საექიმო მოღვაწეობას. ევროპულ ყაიდაზე

მოაწყო თოფის წამლის წარმოება, გადაახალისა სტამბა, იყო ერეკლე II-ის მრჩეველი სხვადასხვა საკითხებში. საქართველოში მან სამი წელიწადი დაჰყო. 1781 წ. ის რუსეთში გაემგზავრა.

1796-1797 წელს რაინეგეს გამოუცია თავისი ნაშრომი "კავკასიის საყოველთაო ისტორიულ-ტოპოგრაფიული აღწერილობა", რომელშიც განხილულია ქვეყნის გეოგრაფიული, ეთნოგრაფიული, ისტორიული, ეკონომიკური და სხვა საკითხები.

წიგნში დაცული ცნობები საინტერესო და სანდოა, რადგან ავტორი უშუალო თვითმხილველი და მონაწილე იყო იმ ამბებისა, რომელიც მას წიგნში აქვს მოთხრობილი. ამდენად, წინამდებარე თხზულება მთლიანად კავკასიისა და საქართველოს XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის ისტორიის კვლევისას მნიშვნელოვანი წყარო ხდება. ტექსტი გერმანულიდან თარგმნა, შესავალი და საძიებლები დაურთო გ. გელაშვილმა, თბ., 2002 წელი.

† 55. "ედუარდ აიხვალდი საქართველოს შესახებ". ცნობილმა გერმანულმა მეცნიერმა და მოგზაურმა ედუარდ აიხვალდმა 1825-1826 წლებში იმოგზაურა კავკასიაში; ექსპედიცია ორგანიზებული იყო ყაზანის უნივერსიტეტის მიერ. მოგზაურობისას შევსებული მასალა მან გამოსცა ორ ტომად, რომლის საერთო სათაურია "ედუარდ აიხვალდის მოგზაურობა კასპიის ზღვასა და კავკასიაში." ტომი I. გამოცემა 1834 წ., ტომი II. — 1837 წ.

საქართველოს შესახებ ცნობები ძირითადად შესულია მეორე ტომში, რომლის სათაურია "მოგზაურობა კავკასიაში". აიხვალდმა თითქმის მთელი საქართველო მოიარა და დაწვრილებით აღწერა ქვეყნის პოლიტიკური, ეკონომიკური მდგომარეობა. ნაშრომში შეტანილია მისი მინერალოგიური, ბოტანიკური გამოკვლევები. მოპოვებული აქვს ეთნოგრაფიული მასალა. აღწერილი აქვს ხალხის წეს-ჩვეულებები, საქართველოს ქალაქები, სოფლები და ეკლესიები, გავრცელებული დაავადებები და მათი მკურნალობის წესები.

თხზულება შეიცავს საინტერესო მასალას მთლიანად კავკასიისა და საქართველოს XIX საუკუნის მეორე მესამედის ისტორიის შესახებ.

გერმანული ტექსტი ქართულად თარგმნა, შესავალი და საძიებელი დაურთო გ. გელაშვილმა, თბ., 2005 წელი.

56. "ევსები კესარიელი (იგივე ევსები პაფილი)", აბ.წ. III-IV სს. საეკლესიო მოღვაწეა. მისი თხზულება "საეკლესიო ისტორიის" ბოლო გამოცემის ტექსტი ძველი ბერძნულიდან თარგმნა, შესავალი და კომენტარები დაურთო ზ. ჯაშმა. (ევსები კესარიელიზე იხ. აგრეთვე "გეორგია" ტ. I. 1961, გვ. 21-32; ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის წელიწდეული, ტ. I, 2009, გვ. 306-307).

57. თეოდორიტე კვირელი, აბ. წ. V ს. საეკლესიო მოღვაწე, ისტორიკოსი. თეოდორიტე კვირელის თხზულების "საეკლესიო ისტორია" უკანასკნელი გამოცემის ტექსტი ძველბერძნულიდან თარგმნა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო ზ. ჯაშმა, თბ., 2008 წელი. ასევე კესარიელსა და მის შემოქმედებაზე იხ. "გეორგია" ტ. I. თბ., 1961. გვ. 208-228; ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის წელიწდეული, ტ. I, 2009, გვ. 309).

58. რაფიელ დანიბევაშვილი "თვარამეტი წელი აზიის ქვეყნებში. რაფიელ დანიბევაშვილის მოგზაურობა". XVIII საუკუნის მეორე ნახევარი — XIX საუკუნის I ნახევრის ქართველი მოღვაწის, მოგზაურის, დიპლომატის, ვაჭრის

რაფიელ დანიბეგაშვილის წიგნში აღწერილია 18 წლიანი მოგზაურობა (1795-1813 წწ.) აზიის ქვეყნებში (თურქეთში, ომანში, ინდოეთში, ცეილონში, ბირმაში, ჩინეთსა და რუსეთში). წიგნში საყურადღებო ცნობებია დაცული ზემოთ აღნიშნული ქვეყნებისა და იქ მაცხოვრებელი ხალხების ისტორიაზე, მათ საქმიანობაზე, ადათ-წესებზე, რელიგიურ რწმენაზე. ავტორი უშუალოდ საქართველოს ისტორიას არ ეხება, მაგრამ ჩვენთვის საინტერესოა საქართველოსა და დასახლებულ ქვეყნებს შორის არსებული ეკონომიკური და კულტურული ურთიერთობის ამსახველი მასალა, ქართველი და სომეხი მოღვაწეების საქმიანობის შესახებ დასახელებულ ქვეყნებში. ამდენად, რ. დანიბეგაშვილის ნაშრომში დაცული ცნობები მასწავლებს პერიოდის საქართველოს და აღნიშნული ქვეყნების ისტორიის კვლევისას. წიგნს თან ერთვის რუკა, სადაც შეტანილია რაფიელ დანიბეგაშვილის მოგზაურობის მარშრუტი.

წიგნი გამოსაცემად მოამზადა, თარგმნა, რედაქცია გაუკეთა, შენიშვნები, ბიბლიოგრაფია და ნარკვევი დაურთო ლ. მარუაშვილმა, თბ., 1963.

იხ. ასევე "რაფიელ დანიბეგაშვილის მოგზაურობა ინდოეთში". ტექსტი თარგმნა, წინასიტყვაობა, დამატებანი და შენიშვნები დაურთო ს. იორდანიშვილმა, თბ., 1950.

59. ილია ტაბაღა. "საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნთსაცავებში". წინამდებარე ნაშრომი დაწერილია იტალიის, ვატიკანის, საფრანგეთის, ავსტრიის, ესპანეთის, გერმანიის, ინგლისის, რუსეთის, თურქეთის, რუმინეთის, უნგრეთის, პორტუგალიის, ავსტრიის წიგნთსაცავებში დაცული მასალების საფუძველზე. მოძიებული მასალა დღეისათვის გამოქვეყნებულია 3 ტომად, რომელიც მოიცავს პერიოდს ანტიკური ხანიდან XVII საუკუნის მეორე მესამედის დასაწყისამდე (1633).

გამოქვეყნებული დოკუმენტები პირველხარისხიან წყაროს წარმოადგენს საქართველოს ისტორიის შესწავლისას. სამივე წიგნში, თარგმანთან ერთად, გამოქვეყნებულია დოკუმენტების ფოტოკოპირები, ასევე თან ერთვის საძიებლები და დოკუმენტები. I ტომი მოიცავს ანტიკური პერიოდიდან XVII საუკუნემდე ისტორიის ამსახველ დოკუმენტებს — სულ 27 ერთეულს. გარდა ამისა, გამოქვეყნებულია შინაარსი იმ წყაროსი, რომელთა ფოტოკოპირის ჩამოტანა საქართველოში ვერ მოხერხდა. თბ., 1984 წელი. II ტომი მოიცავს 1600-1628 წწ. საქართველოს ისტორიის მასალას, რომელშიც გამოქვეყნებულია 26 დოკუმენტი, თბ., 1986 წელი. III ტომში წარმოდგენილია 19 დოკუმენტი 1628-1633 წლების საქართველოს ისტორიის შესახებ.

60. "სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XV-XVI სს.)". წიგნში ასახულია აღნიშნული პერიოდის ისტორიის მასალები (XV ს. 20-იანი წლებიდან — 1587 წლამდე). ტექსტები იყოფა სამ ნაწილად: I — მოსახსენებლები, II — მცხეთის საბუთები, III — მესხური მატთანე. აღწერილია სამხრეთ საქართველოს (ყოფილი სამცხე-საათაბაგო) გართულებული საგარეო და საშინაო პოლიტიკური მდგომარეობა, რაც XVI ს. 80-იან წლებში საქართველოსათვის ტრაგედიით დამთავრდა. მთელი სამცხე, საათაბაგოს ტერიტორია თურქებმა დაიპყრეს და მას ჯერ ჩილდირის, შემდეგ გურჯისტანის ვილაიეთი უწოდეს. ტექსტებს სათითაოდ აქვს დართული სათანადო გამოკვლევები, რითაც გასწორდა დ. ბაქრაძის თ. ჟორდანიას და სხვათა მიერ გამოქმული ვარაუდები ცალკეულ საკითხებზე

სამხრეთ საქართველოს ისტორიისთან მიმართებაში. ამავე მასალებით საბოლოოდ დადგინდა სამცხის ათაბაგებისა და მათი სახლის წევრების ქრონოლოგიური თანმიმდევრობა. წარმოდგენილი მასალა შესანიშნავი წყაროა სამხრეთ საქართველოს (სამცხე-საათაბაგო) XV-XVI სს. ისტორიის კვლევისას. წიგნი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები და საძიებლები დაურთო ქრ. შარაშიძემ, თბ., 1961.

61. "მატბერდის კრებული" წარმოდგენს X საუკუნის ხელნაწერების კრებულს, რომელშიც შეტანილია 14 თხზულება. მათ შორის აღსანიშნავია უძველესი ქართული ისტორიული ქრონიკა ანონიმი ავტორისა "მოქცევაჲ ქართლისაჲ". იგი მდიდარ მასალას იძლევა ენის, ლიტერატურის, ისტორიის მკვლევართათვის. თხზულებაში აღწერილია წმინდა ნინოს ქართლში მოსვლისა და საქართველოში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების ამბები. "მატბერდის კრებული გამოსაცემად მოამზადეს ა. გივინეიშვილმა და ელ. გიუნაშვილმა, თბ., 1979 წელი.

62. "ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდის სამეფოების (1443-1773 წწ.)". წინამდებარე კრებულში თავმოყრილია იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდის სამთავროების XV-XVIII სს. დოკუმენტები. მასში მოცემულია ერთიანი საქართველოს სამეფო — სამთავროებად დაშლის შემდგომი ეპოქის ამსახველი მასალა, რომელსაც დიდი მნიშვნელობა ენიჭება საქართველოს ამ ურთულესი პერიოდის ისტორიის შესასწავლად.

წიგნში შეტანილია სამ ჯგუფად დაყოფილი 163 დოკუმენტი.

პირველ ჯგუფში მოცემული მასალა ეხება იმერეთის სამეფოს (რომელიც 1489 წ. შეიქმნა, როგორც დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეული) — სულ 146 დოკუმენტი.

მეორე ჯგუფში შეტანილი მასალა ეხება გურიის სამთავროს (10 დოკუმენტი).

მესამე ჯგუფში შედის ოდიშის სამთავროს ამსახველი საბუთები (7 ერთეული).

ტექსტი გამოსცა, წინასიტყვაობა და საძიებელი დაურთო შ. ბურჯანაძემ, თბ., 1958 წ.

63. სუმბატ დავითის-ძე, "ცხოვრებაჲ და უწყებაჲ ბაგრატიონანთა". თხზულება საქართველოს სამეფო დინასტიის ბაგრატიონთა საგვარეულო მატთანეს წარმოადგენს. ავტორს თხზულებაზე მუშაობისას გამოუყენებია ადრინდელი პერიოდის წყაროები. ქართველ მკვლევართა დიდი ნაწილის აზრით, სუმბატ დავითის-ძის ძირითადი წყაროებია: "მოქცევაჲ ქართლისაჲ" და "მატიანე ქართლისაჲ" (ივ. ჯავახიშვილი, 1977, გვ. 196; ე. თაყაიშვილი, 1890, გვ. IX; ე. თაყაიშვილი, 1949, გვ. 13, 15; პ. ინგოროყვა, 1978, გვ. 436; პ. ინგოროყვა, 1954, გვ. 45; ს. ყაუხჩიშვილი, 1955, გვ. 034-039; გ. ალასანია, 1984, გვ. 36-37; კ. გრიგოლია, 1954, გვ. 233; ბადრიძე, 1979, გვ. 51-52; გ. მჭედლიძე, 1963, გვ. 18...) ამ საკითხთან დაკავშირებით არსებობს საპირისპირო მოსაზრება, რომ სუმბატ დავითის-ძის თხზულება არის "მატიანე ქართლისაჲ" წყარო (გ. გელაშვილი, 1960, გვ. 239-255; მ. ლორთქიფანიძე, 1979, გვ. 19; წულაია, 1982, გვ. 29).

სუმბატ დავითის-ძეს ასევე უსარგებლია ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონთა საგვარეულო ქრონიკებით და სამეფო კარზე დაცული დოკუმენტებით (დ.

კარიკაშვილი, 1909, გვ. 40; ივ. ჯავახიშვილი, 1977, გვ. 196, პ. ინგოროყვა, 1978, გვ. 430).

თხზულება ქრონოლოგიურად დიდ პერიოდს მოიცავს (VI-XI სს.). ბაგრატიონთა წარმომავლობას ქართლში მოსვლამდე (VI ს.) ავტორი იწყებს ბიბლიური დროიდან - ადამიდან. ნაშრომი პირველხარისხიანი წყაროა საქართველოს VI-XI სს. ისტორიის კვლევისას.

ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გმოკვლევა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გ. არახამიამ, თბ., 1990 წ. ასევე იხ. ქართლის ცხოვრება ტ. I, თბ., 1955 წ.

64. არსენ საფარელის თხზულებაში "განყოფისათჳს ქართველთა და სომეხთა" ასახულია საქართველო-სომხეთის საეკლესიო ურთიერთობებისა და პოლიტიკური ისტორიის საკითხები. თხზულება მოიცავს პერიოდს IV ს.-ის მიწურულიდან 726 წლამდე. მასში გარკვეულწილად ასახულია ასევე ბიზანტია-ირანის პოლიტიკური ურთიერთობები. ნაშრომი ანტიმონოფიზიტური ხასიათის ტრაქტატია. არსენ საფარელის აზრით, საეკლესიო განხეთქილება კავკასიაში უცხო ძალის (იგულისხმება ირანი - ე.ჭ.) ზეწოლით მომხდარი პოლიტიკური აქტია და არა შინაგანი კანონზომიერებით განხორციელებული მოვლენა.

არსენ საფარელის მოღვაწეობისა და ნაშრომის დაწერის თარიღის შესახებ მკვლევართა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა. მეცნიერთა დიდი ნაწილი თვლის (ივ. ჯავახიშვილი, 1977, გვ. 91-92; კ. კეკელიძე, 1960, გვ. 136-140; მელიქსეთ-ბეგი, 1921, გვ. 55). არსენ საფარელს IX საუკუნის მოღვაწედ, პ. ინგოროყვას აზრით — VIII ს. I ნახევრის (პ. ინგოროყვა, 1978, გვ. 474-479), ს. კაკაბაძის მიხედვით — VII ს. მეორე ნახევრის (ს. კაკაბაძე, 1928, გვ. 49), ზოლო თ. ჟორდანიას საფარელის მოღვაწეობას X ს. განსაზღვრავს (თ. ჟორდანიას, 2004, გვ. 309-311).

ტექსტი კრიტიკულად დაადგინა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ზ. ალექსიძემ, თბ., 1980 წ.

65. "ცხოვრება საქართველოსა (პარიზის ქრონიკა)". წინამდებარე თხზულება წარმოადგენს X VIII ს. I ნახევრის კომპილაციურ ნაშრომს, რომლის ავტორი უცნობია. დადგენილია მხოლოდ მისი წარმომავლობა — ქართველობა. ქრონიკაში აღწერილია XIV-XVII სს. (1373-1683 წწ.) საქართველოში მომხდარი მოვლენები. ავტორს გამოყენებული აქვს როგორც ნარატიული წყაროები, ასევე სხვა დოკუმენტური მასალაც. მკვლევართა მიერ "პარიზის ქრონიკის" ძირითად წყაროებად მიჩნეული იქნა: გელათური ქორონიკონი, ალექსანდრე I-ის 1440 წ. სიგელი, მესხური მატთანე, სააკაძის დღიური, როსტომ მეფის 1648 წ. გუჯარი, გ. დიდორჭელის "ცხოვრება და წამება ქეთევან დედოფლისა" და ფ. გორგიჯანიძის ისტორიის ბოლო მონაკვეთი.

ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გ. ალასანიამ, თბ., 1980 წ.

66. ეფრემ მცირე, XI ს. მეორე ნახევრის საეკლესიო მოღვაწე, რომლის ორიგინალური თხზულება "უწყებაჲ მიზეზსა ქართველთა მოქცევისასა, თუ რომელთა წიგნთა შინა მოქსენების" ისტორიული ხასიათის ნაშრომია. ავტორი, ბერძნულ წყაროებზე დაყრდნობით, ცდილობს გაარკვიოს და დაასაბუთოს ზოგიერთი სადავო საკითხი საეკლესიო ისტორიიდან. კერძოდ, ქართველთა

მოქცევისა და ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის კანონიერების შესახებ. თხზულებაში გაშუქებულია ანდრია მოციქულის მოსვლა საქართველოში, წმიდა ნინოს მიერ ქართველთა მოქცევა, მირიან მეფის, ნანა დედოფლისა და აფხაზთა მოქცევა, კონსტანტინე კეისრის მიერ მღვდლების გამოგზავნა. საუბარია როდინან დაიწყო საქართველოში კათალიკოსების ხელდასხმა და მირონის კურთხევა.

ამდენად, ეფრემ მცირის წინამდებარე ნაშრომი ერთ-ერთ საუკეთესო წყაროს წარმოადგენს საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელებისა და ქართლის მოქცევის საკითხების შესწავლის საქმეში.

ტექსტი გამოსცა, შესავალი, ლექსიკონი და საძიებელი დაურთო თ. ბრეგაძემ, თბ., 1959 წ.

67. დონ ქრისტოფორო დე კასტელი "ცნობები და ალბომი საქართველოს შესახებ". წიგნი გამოსაცემად მოამზადა, თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ბ. გიორგაძემ, თბ., 1976 წ.

იტალიელი მისიონერი და აღმოსავლეთმცოდნე დონ ქრისტოფორო დე კასტელი საქართველოში მოღვაწეობდა 1627-1654 წლებში. მან დაგვიტოვა შესანიშნავი ჩანახატები მინაწერებითურთ, რომლებიც ეხება საქართველოს (განსაკუთრებით სამეგრელოს) პოლიტიკურ, სოციალურ, სამეურნეო და კულტურულ ცხოვრებას. ავტორი ეხება XVII ს. საქართველოს ისტორიის ნაკლებად ცნობილ ან საერთოდ უცნობ მოვლენებს. იგი გვაძლევს ცალკეულ პირთა დახასიათებას. ავტორის, როგორც თვითმხილველის, მიერ მოწოდებული ინფორმაცია საინტერესოა და სანდოა XVII ს. საუკუნის საქართველოს ისტორიის მკვლევართათვის.

"ქართლის ცხოვრება" უმნიშვნელოვანესი წყაროა საქართველოს ისტორიისთვის, რომელიც წარმოადგენს სხვადასხვა საისტორიო თხზულებათა კრებულს. ტერმინი "ცხოვრება" ადრეული საუკუნეების საქართველოში იხმარებოდა "ისტორიის" ნაცვლად, ხოლო "ქართლი" მთელი საქართველოს შესატყვის ტერმინად გამოიყენებოდა. ამდენად "ქართლის ცხოვრება" ნიშნავდა "საქართველოს ისტორიას". მასში შეტანილი თხზულებები ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით აშუქებს ქართველი ხალხის გმირული წარსულის სახელოვან ისტორიას უძველესი დროიდან XVIII ს.-ის დამდეგამდე.

აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ "ქართლის ცხოვრებაში" ასევე დაცულია საყურადღებო ცნობები საქართველოს შორეული თუ ახლო მეზობლების: სომხების, აზერბაიჯანელების (უფრო ადრე ალბანელების), ოსების, დაღესტნელების, ჩერქეზების, ყაბარდოელების, ბერძენების, რომაელების, ირანელების, არაბების, თურქების, მონღოლებისა და სხვათა შესახებ. ამდენად, წინამდებარე კრებული წარმოადგენს უმნიშვნელოვანეს წყაროს საქართველოს და ზემოჩამოთვლილი ქვეყნების ისტორიის კვლევისას. დღეისათვის "ქართლის ცხოვრების" კრებულის სამი ტომია გამოქვეყნებული. სამივე ტომში სულ შესულია 14 ძეგლი.

68. ლეონტი მროველი XI ს. საეკლესიო მოღვაწე, ისტორიკოსი. მისი თხზულება "ცხოვრება ქართველთა მეფეთა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა", მოიცავს საქართველოს ისტორიის უძველეს პერიოდს: ბიბლიური ხანიდან ახ. წ. V საუკუნემდე — ვახტანგ გორგასლამდე. ტ I, თბ., 1955 წ.

69. ლეონტი მროველი, "ნინოს მიერ ქართლის მოქცევა". მასში აღწერილია მირიანის მეფობის წლებში (IV ს.) მომხდარი ამბები. თხზულებაში ძირითადი

აქცენტი გადატანილია წმინდა ნინოს ქართლში მოსვლაზე, მის აქ მოღვაწეობასა და მის მიერ ქართლის მოქცევაზე. ტ. I, თბ., 1955.

70. ლეონტი მროველი, "წამება წ⁻ისა და დიდებულ მოწამისა არჩილისი". თხზულებაში მოთხრობილია VIII ს.-ის საქართველოს ისტორია. არაბთა შემოსევები, მათი ბატონობის საშინელი სურათები. ქართველი ხალხის ბრძოლა არაბთა ბატონობის წინააღმდეგ. ძირითადი აქცენტი გადატანილია ქართლის ერისმთავრის (ლეონტი მროველის მიხედვით — ქართლის მეფე) არჩილის წამებასა და სიკვდილით დასჯის შესახებ. ტ. I, თბ., 1955.

71. ჭუანშერის, XI ს. ქართველი ისტორიკოსის, ნაშრომი "ცხოვრება და მოქალაქეობა ვახტანგ გორგასლისა", მოიცავს V—VII სს.-ის საქართველოს ისტორიას. თხზულებაში ყურადღება გადატანილია ქართლის მეფე ვახტანგ გორგასლის მოღვაწეობაზე, მის ღვაწლზე საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში ირანელების წინააღმდეგ, ტ. I, 1955.

72. უცნობი (ანონიმი) ავტორის თხზულებაში "მატიანე ქართლისაჲ" ასახულია VIII-XI საუკუნეების (XI ს. 70-იანი წლების დასაწყისამდე) საქართველოს ისტორია. მასში თანმიმდევრულადაა გადმოცემული ამ დროის კახეთ-ჰერეთის შემოერთება ერთიანი საქართველოს საზღვრებში, მოთხრობილია არაბების წინააღმდეგ ბრძოლის, დიდი ფეოდალების თავგასულობის შესახებ, რასაც ადგილი ჰქონდა საქართველოში თითქმის მთელი XI საუკუნის მანძილზე. ავტორი მოგვიტობს ბიზანტია-საქართველოს და სომხეთ-საქართველოს ურთიერთობებზე. "ქართლის ცხოვრება", ტ. I, თბ., 1955 წ.

73. უცნობი (ანონიმი) ავტორი "ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი", XI ს. მიწურულისა XII ს. პირველი ნახევრის მოღვაწეა. მისი ნაშრომი "მატიანე ქართლისაჲ" უშუალო გაგრძელებას წარმოადგენს. ის დავით IV ბაგრატიონის მოღვაწეობას მთელი ამიერკავკასიის და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის ფონზე განიხილავს. თხზულებაში ნათლად ჩანს ავტორის თხოვნისა და წერის მაღალი კულტურა, დიდი ერთდროა და მოვლენათა შეფასების სიღრმე. ავტორი თანმიმდევრულად აღწერს დავით აღმაშენებლის მოღვაწეობის ყველა ძირითად მხარეს. ის მეფესთან დაახლოებული პირი ყოფილა. ამდენად, მას ხელი მიუწვდებოდა სახელმწიფო დოკუმენტებზე. ამიტომ მის თხზულებებში აღწერილი ამბები, თარიღები და სხვა ცნობები სანდოა, რადგან მათი უტყუარობა დადასტურებულია უცხოური წერილობითი წყაროებით, ნუმისმატიკური მასალითა და სხვა მონაცემებით. ამდენად, "ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი" საუკეთესო წერილობითი პირველწყაროა ამ პერიოდის საქართველოს ისტორიის კვლევის საქმეში. "ქართლის ცხოვრება", ტ. I, თბ., 1955.

74. ლაშა-გიორგის (გიორგი IV) დროინდელი მემატიანის (ანონიმი ავტორი XII ს. II ნახევარი — XIII ს. I ნახევარი) თხზულებაში გაშუქებულია დავით აღმაშენებლის გარდაცვალების შემდგომი პერიოდი გიორგი IV-ის მმართველობის ჩათვლით (დემეტრე I, დავით V, გიორგი III, თამარ მეფე, გიორგი IV-ლაშა). აღნიშნულ ნაშრომში დაცულია საქართველოს ისტორიისათვის მნიშვნელოვანი ცნობები. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ის ერთადერთი ავტორია, რომელიც გვაწვდის ცნობებს დავით აღმაშენებლის შვილის დემეტრე I-ისა და ამ უკანასკნელის უფროსი შვილის დავით V-ის შესახებ. "ქართლის ცხოვრება", ტ. I, თბ., 1955.

75. სუმბატ დავითის-ძის (XI ს. მოღვაწე) ნაშრომი "ცხოვრება და უწყება ზაგრატიონისათა" წარმოადგენს ქართულსა სასეფო დინასტიის — ბაგრატიონთა საგვარეულო მატეიანეს. მასში გადმოცემულია VI-XI სს. (I

მესამედი) საქართველოს, ასევე, მეტ-ნაკლებად, საქართველოს მეზობელი ქვეყნების (სომხეთის, ალბანეთის, ბიზანტიის) ისტორია. თხზულებაში გატარებულია აზრი ბაგრატიონთა ღვთიური წარმოშობის შესახებ. ავტორმა შეადგინა ამ დინასტიის წარმომავლობის გენიალოგია. თხზულებაში თხრობა იწყება ადამიდან და მთავრდება 1031 წლით.

სუმბატის წყაროებია: ბიბლია, ევსევი კესარიელის "საეკლესიო ისტორია, "მოქცევაჲ ქართლისაჲ", ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონთა საგვარეულო ქრონიკები და სამეფო კარზე დაცული დოკუმენტები. მას უსარგებლია ასევე ზოგიერთი ისეთი წყაროთი, რომელსაც ჩვენამდე აღარ მოუღწევია. ქართველ მკვლევართა აზრით, სუმბატს გამოყენებული აქვს გიორგი მერჩულის "გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაჲ" (პ. ინგოროყვა, თბ., 1955, გვ. 45). ავტორი თხრობისას ცდილობს იყოს მიუკერძოებელი.

ამდენად, წინამდებარე თხზულება მნიშვნელოვანი წყაროა VI-XI სს. საქართველოს ისტორიის კვლევის საქმეში. "ქართლის ცხოვრება", ტ. I, თბ., 1955 წ. (იხ. ასევე, სუმბატ დავითის ძე "ცხოვრება და უწყებაჲ ბაგრატიონთა". ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გ. არახამიამ, თბ., 1990 წელი.

ქართლის ცხოვრების II ტომში შეტანილია სულ 5 ნაწარმოები.

76. უცნობი ავტორის "ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი" XII ს. მეორე ნახევრისა და XIII ს. I მეოთხედის მატიანა. მასში გაშუქებულია გიორგი III-ისა და თამარ მეფის დროინდელი საქართველოს ისტორია. თხზულებაში დიდი ადგილი უკავია გიორგი III-ის მმართველობის ამბებს. ქართველ მკვლევართა შეფასებით, თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის თხზულება "ისტორიანი აზმანი შარავანდედთანი" თავისი სანდოობითა და მოტანილი ფაქტების სიუხვით, პირუთვნელობით, პრინციპისადმი ერთგულებით, განსაზღვრული საკითხისადმი კრიტიკული დამოკიდებულებით ერთ-ერთ საუკეთესო პირველწყაროდ ითვლება ქართულ ისტორიოგრაფიაში. "ქართლის ცხოვრება", ტ. II, თბ. 1959.

77. ბასილი ეზოსმოდვარი, ავტორი თხზულებისა "ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი" — XII ს. ბოლო მეოთხედისა და XIII ს. პირველი ნახევრის მოღვაწეა. ავტორს, თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსისაგან განსხვავებით, მოკლედ აქვს გადმოცემული გიორგი III-ის მოღვაწეობის პერიოდის საქართველოს ისტორია. თხზულებაში თხრობა იწყება გიორგი III-ის გამეფებით და მთავრდება თამარ მეფის გარდაცვალებით. "ქართლის ცხოვრება", ტ. II, თბ., 1959.

78. XIV ს. ქართველი ისტორიკოსი, რომლის ვინაობა უცნობია, ჟამთააღმწერლის სახელითაა ცნობილი. ასევე უცნობია მისი თხზულების სათაური. ნაშრომში თხრობა იწყება გიორგი IV-ის (ლაშას) ტახტზე ასვლით და მთავრდება გიორგი V-ის მეფობის დასაწყისით (1317 წლით). მატეანის დაწერის ზუსტი თარიღი ცნობილი არ არის. ქართველი მკვლევრების აზრით, ავტორი გიორგი V-ის თანამედროვე უნდა იყოს. სავარაუდოდ, აღნიშნული ნაშრომის ავტორი სასულიერო პირია. იგი ცდილობს პრობლემების წარმოშობის მიზეზების ძიებას, ობიექტურობისა და პირუთვნელობის დაცვას. მატეანეზე მუშაობისას მას უსარგებლია ქართული და უცხოური წყაროებით, მკვრამ, უმეტეს შემთხვევაში, არ ასახელებს მათ. ჟამთააღმწერლის ოხზულება

საყურადღებო წყაროა XIII-XIV სს. დამდგეის საქართველოსა და მეზობელი ქვეყნების ისტორიის მკვლევართათვის. "ქართლის ცხოვრება", ტ. II, თბ., 1959 წელი.

ჟამთაღმწერელსა და მის თხზულებაზე იხ. ასევე: ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, ტ. VIII, თბ., 1977 წ.; თ. ჟორდანი, "ქრონიკები", ტ. III, 1967 წ.; ჟამთაღმწერელი "ასწლოვანი მათიანე", ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა. შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო რ. კიკნაძემ, თბ., 1987.

79. XVII ს. მიწურულისა და XVIII ს. I ნახევრის მოღვაწის ბერი ეგნატაშვილის ხელმძღვანელობით (ვახტანგ VI-ის მიერ შექმნილი სწავლულ კაცთა კომისია) დაწერილი "ახალი ქართლის ცხოვრების" პირველი ტექსტი წარმოადგენს ქართლის ცხოვრების გაგრძელებას, რომელიც მოიცავს საქართველოს ისტორიას ბაგრატ V-ის გამეფებიდან (1360 წ.). ვახტანგ V-მდე (შაჰ-ნავაზი) - 1658-1675 წწ.). ვახტანგ VI-ის ჩანაფიქრით სწავლულ კაცთა კომისიას უნდა მოეძია და შეეცო ის ხარვეზი, რომელშიც აღმოჩნდა ქართული ისტორიოგრაფია. ჟამთაღმწერლის შემდეგ ფარსადან გორგიჯანიძემდე არაბის გაუგრძელება "ქართლის ცხოვრება". სწავლულ კაცთა მიერ დაწერილი მათიანე უსათაურა. თხზულებას აქვს ნაკლოვანებები, რის გამოც ვახუშტი ბაგრატიონმა გააკრიტიკა იგი.

"ახალი ქართლის ცხოვრების" ტექსტზე მუშაობისას კომისიას უსარგებლია არა მარტო ქართული, არამედ უცხოური წყაროებით (პარსული, თურქული, სომხური, ბერძნული) და ოფიციალური დოკუმენტებით. კომისიის მუშაობის ერთ-ერთი ნაკლია ის, რომ ის ფაქტობრივად წყაროებს არ ასახელებს. მიუხედავად ნაკლოვანებებისა თხზულებას ლირიული ადგილი უკავია ქართულ ისტორიოგრაფიაში.

80. "ქართლის ცხოვრების" კრებულის მეორე ტომში შეტანილია ანონიმი ავტორის მიერ "ახალი ქართლის ცხოვრების" ორი ვადამუშავებული გაგრძელება, რომლებიც შეიცავენ XIV-XVI სს. ისტორიას. ორივე ტექსტი წარმოადგენს ბერი ეგნატაშვილის ხელმძღვანელობით შედგენილი ისტორიის ახალ ვადამუშავებულ ტექსტს, სადაც თხრობა 1605 წლამდე არის მოტანილი. ანონიმ ავტორს არა მარტო იმ წყაროებით უსარგებლია, რაც გამოიყენა სწავლულ კაცთა კომისიამ, არამედ სხვა წყაროებითაც. რომელთა ნაწილი დღეისათვის ან უცნობია, ან დაკარგულია, ან კიდევ ფრაგმენტების სახითაა ჩვენამდე მოღწეული.

აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ სწავლულ კაცთა კომისიამ თავის ნაშრომში შეიტანა წყაროებიდან და საბუთებიდან ამოკრებილი ცნობები, სადაც დედნის ენა დაცული არ არის. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, წყაროები ბევრგან დამახინჯებულია კიდევ (ივ. ჯავახიშვილი, 1977, გვ. 350). რაც შეეხება ანონიმ ავტორს, მას იგივე მასალა გამოუყენებია, რაც სწავლულ კაცთა კომისია, მაგრამ მის ნაშრომში უფრო მეტი ინფორმაციაა შეტანილი, სადაც სტილი დაცულია. ამიტომ მკვლევრები ანონიმი ავტორის თხზულებას მაღალ შეფასებას აძლევენ. ("ქართლის ცხოვრება" ტ. II, თბ., 1959 წ.).

81. "ქართლის ცხოვრების" მეოთხე ტომში შესულია მხოლოდ ერთი, ვახუშტი ბატონიშვილის (1696-1756) "აღწერა სამეფოისა საქართველოსა" თხზულება. დაიწერა მოსკოვში 1742-1745 წწ. ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973. ნაშრომი მოიცავს საქართველოს მთლიან ისტორიას დასაბამიდან XVIII ს. შუა წლებამდე. იგი შედგება

ორი ძირითადი ნაწილისაგან. პირველი მოიცავს ისტორიას XIV საუკუნემდე. მეორე — XIV-XVIII სს. 40-იან წლებამდე. თხზულების პირველი ნაწილი, ს. ყაუხჩიშვილის აზრით, კომპილაციას წარმოადგენს, ხოლო მეორე — მთლიანად ორიგინალურია... სრულებით ახლებურადაა წარმოდგენილი ისტორიული გეოგრაფიის მნიშვნელობა ისტორიული ფაქტების დასადგენად (იხ. "ქართლის ცხოვრება", ტ. IV, 1973, გვ. 08).

ვახუშტი ბატონიშვილს გამოყენებული აქვს როგორც ქართული, ასევე უცხოური წყაროები, ოფიციალური დოკუმენტები, ძველი გარიგების წიგნები, სიგელ-გუჯრები... ამავე დროს, ვახუშტი ასახელებს ყველა წყაროს სათაურით და ავტორის მითითებით.

ვახუშტი ბატონიშვილის თხზულება, მიუხედავად დაშვებული შეცდომებისა, ერთ-ერთი საუკეთესო ნაშრომაა ქართულ ისტორიოგრაფიაში.

ლიტერატურა

გ. აღასანია, 1984 - გ. აღასანია, რიცხვი და მისტიკა ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაში, მაცნე ისტორიის სერია, 1984 წ., № 4.

ალექსანდრე კვიპრელის ქრონიკა, 1978 - ალექსანდრე კვიპრელის ქრონიკა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, კომენტარები და ლექსიკონი დაურთო თ. მგალობლიშვილმა, თბ., 1978.

არსენი საფარელი, 1980 - არსენი საფარელი, განყოფისათვის ქართველთა და სომეხთა. ტექსტი კრიტიკულად დაადგინა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ზ. ალექსიძემ, თბ., 1980.

შ. ბადრიძე, 1979 - შ. ბადრიძე, Картлис цховреба о грузино-византийских взаимно отношениях первой трети XI века, в кн: Источниковедческие исследования, 1979.

გ. გელაშვილი, 1960 - გ. გელაშვილი, სუმბათ დავითის-ძე და მათიანე ქართლისა, თსუ შრომები 87, თბ., 1960.

ე. გრიგოლია, 1954 - ე. გრიგოლია, ახალი ქართლის ცხოვრება, თბ., 1954.

ე. თაყაიშვილი, 1949 - ე. თაყაიშვილი, სუმბათ დავითის-ძის ქრონიკა ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონთა შესახებ, კრებულში: მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, 27, თბ., 1949.

ე. თაყაიშვილი, 1890 - ე. თაყაიშვილი, სამი ისტორიული ზრონიკა. ტფ., 1890.

პ. ინგოროყვა, 1954 - პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, თბ., 1954.

პ. ინგოროყვა, 1978 - პ. ინგოროყვა, ძველი ქართული ლიტერატურის მოკლე მიმოხილვა, ტ. 4. თბ., 1978.

ს. კაკაბაძე 1928 - ს. კაკაბაძე, ძიებანი ქართველთა IV-VII სს. ისტორიის შესახებ — საისტორიო კრებული II, თბ., 1928.

დ. კარიჭაშვილი, 1909 - დ. კარიჭაშვილი, ვინ უნდა იყოს სუმბათის ქრონიკის ავტორი, ძველი საქართველო. საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების კრებული, I, ტფ., 1909.

კ. კეკელიძე, 1960 - კ. კეკელიძე. ქართული ლიტერატურის ისტორია, თბ., 1960.

მ. ლორთქიფანიძე, 1979 - М. Лордкипанидхзе, Сумбат Давитис — дзе и его исторические сочинения, в кн: Сумбат Давитис — дзе. История и повествование о Багратионах, Тб., 1979.

მელიქსეთ-ბეგი, 1921 - Меликсед-Беги, Известия Кавказского отделения Московского археологического общества, вып. VI, Тф. 1921

გ. მჭედლიძე, 1963 - Г. Мchedlidze, Хронология в древнегрузинской исторической литературе V—XIV веков. Автореферат кандидатской диссертации, Тб., 1963.

თ. ჟორდანია, 1892 - თ. ჟორდანია, ქრონიკები, ტ. I, 1892.

ტ. რუხაძე, 1949 - ტ. რუხაძე, ახლად აღმოჩენილი "ცხოვრება და წამება ქეთევან დედოფლისა", "ლიტერატურული ძიებანი", V, თბ., 1949.

აკ. ურუშაძე, 1964 - აკ. ურუშაძე, ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებებში, თბ., 1964.

ვლ. ფუტურიაძე, 1955 - ვლ. ფუტურიაძე, ქართულ-სპარსული ისტორიული საბუთები, თბ., 1955.

ქართლის ცხოვრება, ტ. 1, თბ., 1955.

ქართლის ცხოვრება, ტ. 2, თბ., 1959.

ქართლის ცხოვრება, ტ. 4, თბ., 1973.

ქუთაისის სამეცნიერ ბიბლიოთეკის წელიწადიური, ტ. I, ქუთ., 2009, ტ. II, ქუთ., 2010.

თ. ყაუხჩიშვილი, 1977 - თ. ყაუხჩიშვილი, ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1977.

თ. ყაუხჩიშვილი, 1965 - თ. ყაუხჩიშვილი, ჰიპოკრატე და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1965.

ს. ყაუხჩიშვილი, 1955 - თ. ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრების ძეგლთა წყაროების საკითხისათვის, წიგნში: ქართლის ცხოვრება, ტ. 1, 1955.

გ. წულაია, 1982 - Г. Цулаиа, Введение, в кн.: Летопись Картли, Тб., 1982.

ივ. ჯავახიშვილი, 1977 - ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, ტ. 8, თბ., 1977.

EMZARTCHANTURIDZE**RESOURCES ABOUT THE HISTORY OF GEORGIA HELD
IN KUTAISI SCIENTIFIC LIBRARY**

The subject matter of the article is the continuation of publications of the bibliography of the annotated original works held in Kutaisi scientific library. There is represented the materials which contains 616 documents (chronicles, different documents of clerical and public affairs, blessing deeds, commands given by the Shah of Persia, individual letters which combines the materials describing the periods from IX-VIII to the II half of the IX century B.C.

Represented texts refer to number of fields according to their summary (political, social, economical, juridical, cultural, etc), they are written in different languages by the authors of different nations and beliefs. The part of foreign materials found today is translated into Georgian and is used together with the original.

The bibliography list contains the part of documents of the Persian and bilingual (Persian-Georgian) collections, which are combined in the fund of Kutaisi scientific library. Seven collections consist of 350 documents – merit deeds, charters, and other documents of forgiveness, verdict, acquisition, etc. Bilingual materials refer to the period from 1580 to 1757. From these materials the earliest one is the deed of merit by Svimon I in 1580 and the oldest the deed of merit written in 1757. One bilingual (Georgian-Persian) collection thoroughly contains 192 documents.

The letters sent by the khans of Erevan to the kings of Kartl-kakheti (Teimuraz I, Erekle II) are the matter of remark, which along with other issues highlight political events which describes the situation in the west Trans Caucasus in XVIII, the attitude of The Khans of Erevan towards Georgian Kings.

Materials held in the funds of Kutaisi scientific library are the best original works for the researchers of the history of Georgia.